

לְשׁוֹנָנוּ
כתב-עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה
כרך שישיים וארכעה, חוברת ג-ד, התשס"ב

תוכן העניינים

<p>181 הגהה נוסח המקרא במהדרות כתיר ירושלים מדוע אין מוצאים מלו' בהפסק במסורת טבריה למקרא?</p> <p>207 עוקמת הטעמה העברית והנלם ממנה ומעברית השומרונים על הטעם לשון המשנה על הניקוד בכתב יד ארכורט של התוספתא מילות היחס בלשונו של שי' עגנון על רקע 221 מקורותיו הלשוניים</p> <p>231 לקראת כינון מאגר העברית המדוברת בישראל מאגר העברית המדוברת בישראל (עמ"ד): 245 דוגמאות טקסטים</p> <p>265</p> <p>289</p> <p>315</p> <p>321</p> <p>331</p> <p>339</p>	<p>מ אמרים יוסף עופר שמעואל פסברג</p> <p>משה פלורנטין</p> <p>מרדכי מישור חיים שטרן</p> <p>שלמה יזרעאל, בנימין חרי וגיאורא וחב שלמה יזרעאל</p> <p>כיקורות מנחם צבי קדרי מרדכי ברויאר יצחק אבישור</p> <p>הערות ותגובה עדה ורטהיימר</p> <p>על פסוקית הנושא הכלתי משועבדה: למאמרה של טלי בר, לשונו ס (תשנ"ז), עמ' 328-297</p>
--	---

נערך בידי ד"ר א' צפמוני ז"ל (הרפ"ט-תרצ"ד)
בידי פרופ' נ"ה טור-סיני ז"ל (תרצ"ד-תש"ד)
בידי פרופ' ד' בן-חaims (תשט"ו-תשכ"ה)
בידי פרופ' י' קוטשר ז"ל (תשכ"ו-תשל"ב)
בידי פרופ' ש' אברמסון ז"ל (תשל"ג-תש"ט)
בידי פרופ' י' בלאו (תשמ"א-תשנ"ט)

הגהה נסוח המקרא במהדורות כתר ירושלים

1. מבוא

תיעוד דרכי קביעה הנוסח הוא חלק חשוב של כל מהדורות תנ"ך מדעית-מודרנית, וממן ראוי שתייעוד זה יעשה באופן נרחב ויכלול לא רק אמירות כלליות על דרכה של המהדורה, אלא גם נתונים על הכהרעה בכל מקום ומקום. בהיעדרו של תיעוד כזה – הבוחן פרט מפרט הנוסח ומשווה אותו לנוסחים אחרים אינו יכול לדעת אל נסוח מה היו נימוקיו של מי שקבעו, מה ראה לשנות מהם שקבעו אחרים, ושם אין פה אלא טעות.¹

* אני מודה בזאת לכל מי שהשתתף בהגהה נסוח כתר ירושלים, ובפרט לד"ר יהיאל קאהר ולכונו קלווש, שעמדו על רבים מפרטי הנוסח הנדונים במאמר וסייעו בבירורם. תודה מיהרת לרב מרדכי ברוואר, ששיער לו רבתה והшиб בפירותו לכל שאלותינו. כל השינויים שנעשו במהדורות כתר ירושלים נעשו על דעתנו.

לצד סימנים של כתבי היד הנכירים במאמר הבאתי את מספר סרט העיצומים במכון לצלומי כתבי היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. אני מודה למכון ולעובדיו על עזרתם ועל אדיבותם.

1. מהדורות התנ"ך בהוצאת קורן, ירושלים תשכ"ב, לא לוותה בתיעוד משמעותי. בראש המהדורה נכתב כי הכרעה הנוסח בכל מקום נשתנה "על יסוד חותות דעתם של בעלי המסורת ושל המתקדים והმפרשים ועל פי מה שנמצא ברוב כתבי היד והდפוסים המקובלים בבני סמכא, ולא בהעתקה משועבדה לדפוס או לכתב יד מסוים". בסוף המהדורה בא רישימה של שמות חילופי נסוחאות בקירוב שיש בהם "הבדל של ממש לגבי הקריאה או הפירוש", אלא ציין שיקולי הכהרעה בכל מקום ומקום. היעדר התיעוד למדדורות קורן מזה, שהרי שניים משלשות מחדדיו, מ' מדן וא'ם הברמן, מתחו ביקורת על היעדר סימון המקורות ועל שינוי הנוסחאות בתנ"ך ירושלים (מ' מדן, "תנ"ך ירושלים" [הערה לעניין הנוסח, הניקוד והטעמים], לשונו ייח תש"יב-תש"ג), עם' 183; א'ם הברמן, "המקרא המסורי והאוניברסיטאי בהוצאה ירושלים", בחינות בביבליה הספרות 5 [תש"ג], עמ' 79). מהדורות התנ"ך של א' דותן, ירושלים תש"ג, כוללת דין מפורט בעקרונות קביעת הנוסח (זין זה לא נפס בזאת העממית המקוטנת של המהדורה). מהדורות זו מבוססת על כי לינגרד, והיא כוללת רישימה מלאה של כל המקומות שההודורן החליט לסתות בהם מנוסח כתוב היה. מהדורותיו של ברוואר (ראה העירה 4 להלן) נלווה נרחב של שיטת ההדורה, כולליה ושיטתו של ברוואר אקלקטית, ומושם כך יש צורך בתיעוד נרחב של נימוקי הכהרעה ופרטיה. זיון זה מצוי בחמשה מקומות: (א) בפרק עקרונית הנוסח שבוגר כל מהדורות; בכל מקום. זיון זה נושא כח היד" שבעל מהדורות; (ב) בסוף "הנוסחה מקורותיו" גלווה בספר (ב) ברשימה "נסוח כח היד" שבעל מהדורות; (ג) בסוף "הנוסחה מקורותיו" גלווה בספר

- זהר עמר
טל, לשונו סג (תש"ס-תשס"א), עמ' 226-221
דניאל שפרבר
שתי הערות: (1) למאמר של אהרן עמית, לשונו סג (תש"ס-תשס"א), עמ' 227 ; 238-227 (2) למאמר של רואבן ש' שטיינר, שם, עמ' 246-239
ספרים שנתקבלו
תקצירםanganlit
I

- כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:
פרופ' שמואל פסבורג, החוג ללשון העברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר-הצופים, ירושלים 91905
ד"ר יוסף עופר, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטה בר-אילן, רמת-גן 52900
ד"ר משה פלונטני, החוג ללשון העברית וללשונות השמיות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 69978
ד"ר מרדכי מישור, האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91034
ד"ר חיים שטרן, המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות, אוניברסיטה בר-אילן, רמת-גן 52900
פרופ' שלמה זעירא, החוג ללשון העברית וללשונות השמיות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 69978
פרופ' בנימין הרוי, Callaway Center, Emory University, Atlanta, GA 30322, USA
פרופ' גיורא רהב, החוג לסוציאולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 69978
פרופ' מנחם צבי קדרי, רוח' סנהדרון 16, רמת-גן 52376, ירושלים 96424
פרופ' יצחק אכישור, החוג ללשון העברית, אוניברסיטת חיפה, חיפה 31905
ד"ר עדיה ורטהיינר, החוג ללשון העברית וללשונות השמיות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 69978
ד"ר זהר עמר, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 52900
פרופ' דניאל שפרבר, המחלקה לתמלודו, אוניברסיטה בר-אילן, רמת-גן 52900

2. שינויים הקשורים לעיצוב מהדורות

בכל עמוד במהדורות כתיר ירושלים באים שלושה טורים צרים, בדומה לעיצובו של כתיר ארם צובה וכתבי יד קורבים לו. בשל העיצוב הזה נוצר צורך לשנות את עיצובן של הפרשיות הפתוחות והסתומות במהדורות. ברוב ספרי התורה ומהדורות הדרושים של התנ"ך בדורנו מקפידים שלא לסיים פרשה סמוך לסוף השורה כדי לא להגע למצב הנtent במחולקת ראשונים.⁶ לפיכך פרשה סתוםת מתחילה לעולם באותה שורה שנסתימעה בה הפרשה הקודמת, ופרשה פתוחה מתחילה בראש השורה שאחריה זו שהסתימעה בה הפרשה הקודמת. לא היה אפשר לנוהג כך במהדורות ששווותיה צרות, ועל כן אומצה כאן שיטה הנוגגת בכתיר ובכתבי יד קורבים המתאימה לפסק הרמב"ם: פרשה סתוםת מתחילה לאחר זיה הבא בראש השורה, ופרשה פתוחה ניכרת על ידי שורה ריקה הבאה לפניה.⁷

זאת ועוד, כתבי היד מקפידים על יישור מוקרב של סופי השורות, ומשתמשים לשם כך בסימני מילוי שורה במקומות שנסתימעה בו השורה מי민ין לקו השולים השמאלי של הטור. באופן זה אין צורך להותיר שורה ריקה לפני כל פרשה פתוחה; אם נסתימעה הפרשה הקודמת ונותר רוחח ניכר עד קו השולים השמאלי, די ברוחח זה כדי לציין את הפרשה החדשה. לא כן הדבר במהדורותן; סימני מילוי אינם נוהגים בה, ועל כן קו סופי השורות מישר רק בקירוב. משום כך ניתנה שורה של רוחח לפני פרשה פתוחה ללא יוצא מן הכלל.⁸ בפרשה סתוםת לא היה הכרח להקפיד על התחלת בשורה חדשה בכל מקום, ובמקום שכתייה כזאת נראית מוזהה הפרשה מתחילה לפעמים באותה שורה שנסתימעה בה הפרשה הקודמת.⁹

בשיטה שתוארה פה באה לעתים שורה ריקה בראש הטור או בתחום הטור לציון פרשה פתוחה. במקרה כזה ניתן בשורה הריקה סימן שצורתו כצורת האות ג, כדי

6. בזרות הפרשיות נחלקו הרמב"ם והרא"ש. שיטת הרמב"ם מפורשת בהלכות ספר תורה פ"ח הלכות א-ב; שיטת הרא"ש הובאה בחיבור הלכות קטנות שנדרפס בש"ס וילנא בסוף מסכת מנחות, הלכות ספר תורה, אות גג, ר' יוסף קארו פוסק להלכה כי "ירא שםים יצא את כולם" (שולchan ערוק, יורה דעתה, סי' ערתה, סעיף ב), והמקור לדבריו הוא הוראת ר' יצחק קאפאנטון (שחי במאורט הי"ד והט"ז). ר' יוסף קארו ציטט את דבריו בחיבורו בית יוסף, יורה דעתה, סי' ערתה, ד"ה וירא שםים (בשם מהריין חביב, בן המאה הט"). וראה עוד י" עופר, "מענייני המסורה – טימון הפרשיות", מגדים ב (תשמ"ז), עמ' 91–104 (להלן: עופר).

7. דרך זו מתאימה לפסקו של הרמ"א (שולchan ערוק, שם): "וזам לא יכול לכוין בכך, לא יסוד מדברי הרמב"ם בהז כי עליו סמכו האחרוניים וכתבו שדבריו הם עיקר". על שיטות של כתבי הדוד העתקאים ראה עופר, עמ' 92 (הערה 4); א) הלבני, "צורות פמות וסתומות – מחולקת הרמב"ם והרא"ש לאור הכתיר וכותב יד לנינגרד", נטוועים ח (תש"ב), עמ' 82–82.

8. שיטה זו נוהגת גם כאשר הדבר גורא מזור במקצת, כגון בדברי הימים ב, ג, יד.

9. ראה למשל בرشימת הגורלות בדברי הימים א, כד, ז-יה.

מטרתו שלamar זה לסקור את דרך ההגאה ובקיומה נסוח המקרא במהדורות כתיר ירושלים שיצאה לאור לאחרונה,² להתעד את השינויים שהוכנסו בנוסח ואת נימוקיהם ולדוחה גם על מקומות שנבדקו והוחלט שלא לשנות בהם דבר.³ אין במאמר דיון מהותי על עקרונות הנוסח של מהדורות, שהרי נסוח המקרא במהדורות כתיר ירושלים מבוסס על הנוסח ועל העקרונות שקבע הרב מרדכי ברויאר במהדורות המקרה שהוציא לאור.⁴ בפועל התבססה ההגאה על מהדורות חורב, שהיא בבחינה לשון אחרון, והיא שונה בכמה דברים מן מהדורות שקדמה לה.⁵

השינויים במהדורות כתיר ירושלים נחלקים לשני סוגים עיקריים: שינויים הקשורים לעיצוב מהדורות ושינויים הקשורים לבחינה מחדש מחדשת של כמה מפרטיו הנוסח.

המקרה במהדורות "דעת מקרא" שבuczata מוסד הרב קוק; (ד) בספר כתיר ארם צובה והנוסח המקורי של המקרה, ירושלים תש"ז; (ה) בספר חדש שטרם יצא לאור, ובו מפרט ברויאר את רישימת כל הכרעותו בענייני הכתיב. בשנים האחרונות החללה להופיע מהדורות של מונחים כהן, מקרים גדולים הכתיר – מהדורות יסוד החדש, בהוצאת אוניברסיטה ברAIL⁶, רמת-גן תש"ב ואילך. במהדורות זו יש דינומים עקרוניים ארכיטקטוניים על שיטת ההדרות הנוסח (במبدأ לספריו יהושע וושופטים ובמبدأ לספר מלכים), אולם התיעוד המקורי הפורט עדין חסר ויש לקות להשלמו בעתיד. מהדורות ביכליה הבראיקה ומהדורות התנ"ך של מפעל המקרא בירושלים כוללות אפואט המלווה את נוסח המקרא בכל עמוד, ומילא תיעוד הכרעת הנוסח פשוט יותר.

2. כתיר ירושלים – תנ"ך האוניברסיטה העברית, תורה נבאים כתובים על פי הנוסח והמסורת של כתיר ארם צובה וכתבי יד הקורבים לו בשיטת הרב מרדכי ברויאר, פיקוח מדעי על מהדורות זו: יוסף עופר, ירושלים תש"ס, עמ' 34+874.

3. חלק חשוב מן התיעוד השיק למהדורות הוא רישימת "נוסח כתיב הייד" הbalance בסופה, ובها נרשמו כל המ במסגרת שבמהר נסחה הפהים סופית מכתב הייד היסודי העומד בסיסי מהדורות (כתיר ארם צובה או כ"י לנינגרד) במקומות שהכתב לא נשתר). רישימה זו מבוססת על הרישימות שנכללו במהדורות הקודמות של ברויאר, אולם הוכנסו בה שינויים לא מעטים.

4. מ' ברויאר, תורה נבאים כתובים מוגדים על פי הנוסח והמסורת של כתיר ארם צובה וכתבי יד הקורבים לו, הוצאה מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ז–תש"ב (בכרך אחד: ירושלים תש"ט); מ' ברויאר, תורה נבאים כתובים מוגדים על פי הנוסח והמסורת של כתיר ארם צובה וכתבי יד הקורבים לו, מהדורות חורב, הוצאה חורב, ירושלים תשנ"ו–תשנ"ז. לשתי המדורות אלה קדמה מהדורות חורב: תנ"ך ישראל, הגיה הרב מרדכי ברויאר, הוצאה מ' נומן, ירושלים – תל-אביב תש"ח. אולם מהדורות זו לא נעשתה על יסוד כתבי הייד העתיקים ועל פי העקרונות שפיתח ברויאר בשלב מאוחר יותר.

5. ההבדלים העיקריים בין מהדורות חורב למהדורות מוסד הרב קוק הם בסדר ספרי נ"ג, בקיימת הפרשיות הפתוחות והסתומות בחלקים מנכחים וכתובים שלא שדרו בכתיר, ביצוע שירת האזינו, ביצוע ספרי אמר"ת (ראה הערה 11 להלן), ביצוע הטעים באותיות לאיגרונית ובכתיבים כמה תיבות מסוימות. על ההבדלים האלה וסבירותיהם ראה בהקדמת התנ"ך ב מהדורות חורב וכן אצל ברויאר, ספקות, עמ' 292–296.

שלא ייטה הקוורא לחשב שאין כאן רוח כלל. סימן כעין זה משמש גם בכתיר ארם צובה.¹⁰ ספרי אמרת ערוכים בכתיר ובשאר כתבי היד בצורת שירה ויש רוח באמצעותם מהדורות תנ"ך ורכות הח

למלמו מדרכם של כתבי היד וסידרו את פסוקי אמרת ברצף, ואילו בהדורות כתיר ירושלים אומצה מתכונת כתבי היד.
¹¹ בМОון מסויים, צורת יצובם של ספרי אמרת בהדורות זו עליה אף על זו של כתבי היד ובכללם הכתיר. שכן המסורה אינה קובעת את מקום הרווחים המחלקים את השורות, וכל ספר ה^ה היה רשאי לחלק את השורות כרצונו. במקרים רבים נקבעו הרוחות באמצעות השורה והתייבה שבוטפה באופן שאינו מתאים לחלוקת והתחבירות של הפסוקים ולטעמי המסורה. גרמו לכך סיבות טכניות שונות, וייתכן שהחסכו הפסוקים על חומר הכתיב היקר ולא רצו להניח רוח גדול באמצעות השורה. בהדורותנו נקבעה חלוקתה של כל שורה בהתאם לדרך החלוקה של טעמי המסורה,¹² ולשם כך נדפסו ספרי אמרת בטורים וחבים, טור אחד בכל עמוד.

3. בוחינה מחדש של פרטיה הנוסת

כאמור, מהדורות כתיר ירושלים מבוססת בעיקרה על המדורות שקדמה לה, מהדורות חורב, והוגה על פיה. הכרעות הנוסח של ברויאר בחלקם באופן שיטתי, שהרי הכרעות אלה מבוססות על היקף עצום של נתוני כתיב, ניקוד, טעמי והערות מסורה, שנבדקו בכתב יד של המסורה, בדפוס מקראות גדולות ובמקורות מסורה שונים. מועל זה נעשה במשך שנים רבות, ולא ניתן לבדוק מחדש בואפן ישיר בזמן קצר.

10. ספר הכתיר נהג כך רק בתקהית הטורה, אך כתבי יד אחרים סימנו סימן מיולי גם בשורה דקה הבאה בראש טור. ראה עופר, עמ' 95.

11. בעניין זה נבדلت מהדורות כתיר ירושלים משתית המדורות הקודומות שההדריך ברויאר. בהדורות מוסד הרוב קוק חולק הפסוקים לצלעות, ובמצע כל שורה בא רוחה המהلك את השורה בהתאם לטעמי המסורה. אולם קו סופי השורות אינו מיושר, ומילא אין צורת הכתיבת הוזאת מתאימה להלכה משום שנוצרים בה וווחים הנחשים כביבול לפשרה פתוחה. סיבה זו הביאה את ברויאר להdfsיס בראף את ספרי אמרת (פרט לכותרות) בהדורות חורב. בהדורות כתיר ירושלים נחרבה בעייתי העיצוב על ידי הגולת וווחבו של כל טור. "מהווים" של הפטון הזה הוא הרוחים הגדולים ייחסת באמצעותם, המשקדים לעתים על הקורא לעברו מן הצלע הימנית להמשכה בצלע השמאלית. וראה מא' ברויאר, "שלוש מהדורות מסורה", לשוננו סדר (תשס"ב), עמ' 33–50.

12. אין הדברים אמורים בכותרות מומורי הלהם. המסורה קובעת בפיירות את דורך כתיבת הכותרות ומיחסת לזרחים שבירם המזמוריהם ולווחה שבין הכותרות וגוף המזמור דין שלפרשיות פתוחות וסתומות. במקומות אלה מהדורותנו הולכת אחר הכתיר. על כתיבת השירות וספרי אמרת ראה גם ברויאר, כתיר, עמ' 149–189.

עם זאת, לא הסתפקנו בעתקה בלבד מן המדורות הקודמת, וחיפשנו דרכי לעיילות לבדוק ולאמת את הנוסח שנקבע ב מהדורות חורב ולאחר טיעות שאולי נפלו בו. הדבר נעשה באמצעות השוואת לשתי מהדורות מקרא אחרות: מהדורות "מקראות גדולות הכתיר" של אוניברסיטת בר-אילן ומהדורות התנ"ך העברי-אנגלית JPS (Jewish Publication Society) שיצאה לאור לאחרונה בארץות הברית (פילדלפיה 1999).

מהדורות "מקראות גדולות הכתיר" מבוססת על כתיר ארם צובה, ובינה ובין טיעות הנוסח של כתיר ירושלים נערכה הגנת השוואת. הגנה זו נערכה ברוב ספרי נביים וכותבים, במקומות הכלולים בחלק כתיר ארם צובה המצוים בידינו.¹³ בעורת ההשווהה הזאת נמצא מקום אחד שהוחלט לשנות בו אותן אחת ומקום אחר שהוחלט להוסיף בו דגש.¹⁴ בכמה מקומות נחלקו המדריכים בקביעה אם יש בכתב השורה והתייבה שבוטפה באופן שאינו מתאים לחלוקת והתחבירות של הפסוקים ולטעמי המסורה. גרמו לכך סיבות טכניות שונות, וייתכן שהחסכו הפסוקים על חומר הכתיב היקר ולא רצו להניח רוח גדול באמצעות השורה. בהדורותנו נקבעה חלוקתה של כל שורה בהתאם לדרך החלוקה של טעמי המסורה,¹² ולשם כך נדפסו מגעה קצרה לארכאה או להפוך.¹⁵ שינוי אלה מפורטים בסוף א' שבסוף המאמר.

מהדורות JPS הושווה להדורותנו באמצעות מחשב.¹⁶ מהדורות זו מבוססת על כי לנינגרד (ל'), ועל כן יש תועלת בהשווות הגיעות בינה ל מהדורות ברויאר בחלקם המקרה שהכתיר אינו נמצא בהם, ונוסח הגיעות של ברויאר מבוסס בעקרונו על כי ל. נמצאו כמה מקומות שהמדריכים נחלקו בהם בשאלת אם יש געה בכתב היד במקומות והערות מסורה, שנבדקו בכתב יד של המסורה, בדפוס מקראות גדולות ובמקורות מסורה שונים. מועל זה נעשה במשך שנים רבות, ולא ניתן לבדוק מחדש בואפן הצללים של כי ל. בסופו של דבר שונתה הכרעתו של ברויאר בעניין הגעה במקומות אחד (במ' ז, פה; ראה ספה א, מקרה 1).

חשיבות רבבה נודעת דווקא למסקנה השלילית שלulta משתי ההשווות האלה: פרט למקומות שנזכרו לעיל, לא עליה נמצא שאחץין שינוי באותו, בnikoud או בטעמי בנוסח שקבע ברויאר בהדורותנו.¹⁷ במקומות שסטה בהם אחד (במ' ז, פה; ראה ספה א, מקרה 1).

13. בספרי המקרה שטרם יצאו לאור בדפוס באותה עת נערכה ההשווהה על יסוד הנוסח הכלול בתקליטור "מקראות גדולות הכתיר", תשנ"ה. המניה היה מודע, כמובן, להבדלי השיטה בין זה (מדידר "מקראות גדולות הכתיר") ובין ברויאר.

14. שם"ב ז, כב: בכל מקום ככל; שם"א כג, יז: למ"ד דגשה במללה לך. שני המקרים האלה ידנו בפירות להלן.

15. ב מהדורות כתיר ירושלים (וב מהדורות חורב) געה אווכה מצינית געה המזויה בכתב היד, וגעה קצרה היא געה שנוספה על פי חוק הגיעות הקולית הנוהגים ב מהדורות התנ"ך הנפוצות.

16. למען הדיווק: המצע המגנטית של המדורות האחת הושווה להה של חברתה. את ההשווהה ערך מר דניאל וויסמן, איש המכון שפתח את תוכנת "קג" שבעורת הנדרשה מהדורותנו ומהדורות JPS. על ההגאה הממוחשבת ותוואותיה ראה להלן.¹⁸

17. דוק: שתי ההגאות הנזכרות הביאו ליבור עשות רבות של טיעות שהיו ברכי הagation של מהדורותנו. אולם טיעיות אלה אין נמצאות בתנ"ך חורב, ועל כן ניתן היה עקרונית לאחן גם

בעקבות בדיקות שערךנו ירד מספר המkommenות האלה לשניים בלבד: במקום אחד נמצא שיש מקום להכריע בנוסח הכתיר (ונגד), ובמקום אחר (ותمرة) נמצא שהמסורה תיקן כתאי והכתב המצרי כיום בכתב אינו מעשה ידו.

4.1 נחים ג, יז – ונגד או ונתן?

נוסח הכתיר: **וַנֶּגֶד חָסֵר**. ברויואר הכריע במהדורותינו **וַנֶּגֶד מְלָא**, על פי כתב היד ל-ק, ש מהדורות ד והערת מסורה מ"ק-ק: **ל' וּמְל'**. במתיב לרוב ברויואר מיום י"ט באיר תשנ"ט טען הרוב דוד יצחקי מבני ברק כי מצא כתבי יד רבים שגרסתם גרסת הכתיר. ברויואר מסר לנו את המכתב ואמר כי הוא מסתפק כיצד יש להכריע. בבדיקה נמצא עשרה כתבי יד שנוסחים בנוסח הכתיר, חלקם כתבי יד קדומים ומדויקים. כמו כן נמצא הערת מסורה התומכת בנוסח הכתיר (כתב חסר). נגד זה נמצא עוד שני כתבי יד שנוסחים מנגד לכתיר (כתב מלא). סיכומו של דבר הוא שרוב כתבי היד שנבדקו תומכים בנוסח הכתיר ובכל גרסה תומכת הערת מסורה, ולפיכך הוכרע בנוסח הכתיר.¹⁹

4.2 מלכימ א, כט: ותمرة או ותמדות?

נוסח הכתיר במקומות זה הוא ותמרות, בכתב מלא. כתיב זה תמורה ביתורה: לא זו בלבד שהוא מנגד לנוסח כתבי היד החשובים (ל, ק, ד), הוא גם עומדת בסתייה להערת מסורה גדולה הבאה בכתב אותו עמוד שבו באה המילה, בראש הטור שבו היא מופיעה: "התמרות ב' כת' כנ'. וירד על הכרובים ועל התמורות (מל"א ו, לב) וkul' הכרובים ותמרות (מל"א ו, לח)". הערת המסורה עוסקת בכל הילשנא' של ממשות (שהרי שתי ההקרויות הכלולות בה הן **תפמדות**, **וְתמדות**), ואין היא יכולה את ההקרויות שבפסוקנו, ומכאן שהכתב חסר על פי המסורה. סתירה בין כתב הכתיר ובין הערת מסורה באותו עמוד אינה מצויה בכתב בשום מקום אחר. ברויואר

19. ואלה כתבי היד הגורסים ונגד חסר, בנוסח הכתיר: כ"י ג (ניו יורק, אדרלر 346, JTS 232, 23658). בכתב היד הזה באה הערת מסורה קטנה: **ל' וְתִסְעִים;** כ"י נבאים אחרים, מהא י, ס' 23658. בכתב היד הזה באה הערת מסורה מפיה: **ל' וְתִסְעִים;** כ"י 26 (יבין הגדיין **"קדוב מאד לכתר"** [שמעתינו מפי לדוד לייננס]). נוסח כתיב היד היה מיקון זה נראה מאוחר ואין לייחסו למיסון הכתיר. בחלק הכתיר החסרים יש עדות על שלושה מקומות בתורה שכתיב הכתיר בהם אינו מתאים למסורת, וכך זה לא אומץ במהדורות ברויואר (ראה י' עופר, "כתב ארם צובח לאור רישומיין של מ"ד קאסוטו", *ספרות ס' ח ד* (יט). תשמ"ט, עמ' 312–311). בשלבים מוקדמים של עבודתו סבר ברויואר להכיר בקידוע בנגדו לכתיר במקומות נוספים אחרים כך חזר בו, ובכל מהדורות התנ"ך שהוצעו לאור נקבע הכתב בהתאם לכתיר. בספרו (ברויואר, כתיר, עמ' 140) הכריע ברויואר לחתוב ב נגד לכתיר בשלושה מקומות נוספים: העמקו י' מט, ח; בכתב: **וְתִמְקֹן** (בבאא י' כד, כד; בכתב: **בְּבוֹאָה**, והגלווי (עמ' ה, כז; בכתב: **וְתִגְלֹוי**). במהדורות דעת מקרא לספר איוב, שיצאה לאור בسنة תש"ל, הכריע ב נגד לכתיר בשבעה מקומות: איוב ו, כו; כ, ח; כא, כד; כב, ז; כ, טו; ל, ג; לד, לו (ראה במדור הנוסח ומקורותיו שם), אולם בעית שקביע ב נגד כמה מכתביו היד שהשתמש בהם מאוחר יותר.

ברויואר ממה שנמצא בכתר ארם צובח הוא עשה זאת מדעת ועל פי השיקולים שה提�ד במפורש.

בכמה מקומות נבדקה מחדש הכרעת הנוסח של ברויואר, ובכמה מהם הוחלט לשנותה במהדורותנו. אלה הם מקורים של ספק שברויואר ה תלכט בהם, ובכמה מהם בקש הוא עצמו לשקל מחדש את ההכרעה. בשל השיבותםណן בהם בפירות אחד לאחר.

4. נוסח האותיות של המהדורה

בסעיף זה ידונו המש מילים במקרא שנוסח האותיות בהן טוען דיוון. בארכע מהן נוסח מהדורותנו שונה מנוסח מהדורות חורב.

שתי המילים הראשונות הנדרונות פה הן מן המkommenות שביהם הכריע ברויואר ב מהדורות התנ"ך שלו בוגוד לכתר ארם צובח. ברויואר הכריע כך בעניינים הנוגעים לכתב רק ב ארבעה מקומות במקרא כולל: **וְתִמְרֹת** (מל"א ר, כת; בכתב: **וְתִמְרֹת**); **אֲשֻׁב** (יר' לג, כו – צורת כתיב; בכתב: **אֲשִׁיבָה**); **וְנֶגֶד** (נה' ג, יז; בכתב: **וְנֶגֶד**); **לְבַנְיָמִינִי** (דה"א כז, יב – צורת כתיב; בכתב: **לְבַנְיָמִינִי**).¹⁸ בשתי הדוגמות הראשונות כתיב הכתיר נטהר ביפורש על ידי הערת מסורה בגוף הכתיר, במקורה השלישי כתיב הכתיר מנגד לכתב יד אחרים ולהערת מסורה, ובריבועי – הכתב מנגד לכתב יד אחרים.

באמצעות הגהות נוספת מול מהדורות חורב. במהלך ההגהה נמצאו במהדורות חורב כשלושים טיעות, ורשימה מלאה שלתן באה בנספח ב סוף המאמר. רוב הטיעות אלה הן טיעות בדורות, שמי שבקיא בנוסח המקרא ובכללי ניקודו יכול לעמוד עליהן גם ללא השוואת לטופס אחר.

18. בארכע מkommenות נוספים הכריע ברויואר ב נגד לנוסח האותיות של הכתיר, אולם נוסח זה של הכתיר אינו ודאי: **יְשַׁנָּה** (מל"א ג, כ; בכתב: **יְשִׁנָּה**?; מרימיין?); **מְרַמְּיוֹן** (יש' י, ט; בכתב: **מְרַמְּיוֹן**?); **אֲחוֹד** (דה"א ח, ו; בכתב: **אֲחוֹד**?); **אָוָלָם** נוסח זה מנוגד למסורת השוואה שם); **בְּכָל** (דה"א י, ז; בכתב: **בְּכָל**?). במקומות אחד (**דה"א כה, יח**) נמחקה בכתב המילה ואת שלא כראוי, אולם מיקון זה נראה מאוחר ואין לייחסו למיסון הכתיר. בחלק הכתיר החסרים יש עדות על שלושה מקומות בתורה שכתיב הכתיר בהם אינו מתאים למסורת, וכך זה לא אומץ במהדורות ברויואר (ראה י' עופר, "כתב ארם צובח לאור רישומיין של מ"ד קאסוטו", *ספרות ס' ח ד* (יט). תשמ"ט, עמ' 312–311). בשלבים מוקדמים של עבודתו סבר ברויואר להכיר בקידוע ב נגד לכתיר במקומות נוספים אחרים וכך חזר בו, ובכל מהדורות התנ"ך שהוצעו לאור נקבע הכתב בהתאם לכתיר. בספרו (ברויואר, כתיר, עמ' 140) הכריע ברויואר לחתוב בagainst לכתיר בשלושה מהדורות הנוספות: **הַעֲמִקּוֹן** י' מט, ח; בכתב: **וְתִמְקֹן** (בבאא י' כד, כד; בכתב: **בְּבוֹאָה**, והגלווי (עמ' ה, כז; בכתב: **וְתִגְלֹוי**). במהדורות דעת מקרא לספר איוב, שיצאה לאור בسنة תש"ל, הכריע בagainst לכתיר בשבעה מקומות: איוב ו, כו; כ, ח; כא, כד; כב, ז; כ, טו; ל, ג; לד, לו (ראה במדור הנוסח ומקורותיו שם), אולם בעית שקביע בagainst כמה מכתביו היד שהשתמש בהם מאוחר יותר.

4.4 קhalbת ט, יא: לאָבְרִים אוֹ לְגַבּוֹרִים ?
גם מקום זה לא שרד בכתר. כתבי היד חלוקים בו ועד כה לא נמצאה כל הערתת מסורת המכريعה בשאלת. לא יותר אלא לילכת אחר רוב כתבי היד המשוחחים. ברויאר הכריע לטובת הכתיב המלא ב מהדורות מוסד הרוב קוק ולטובת הכתיב החסר ב מהדורות חורב. במאמרו ב "לשוננו" הביא ברויאר את המקום הזה בין המחלקות השקולות שקשה להכריע בהן.²³ בעקבות דבריו אלה בדק מר רפאל זר חצלומים של כתבי יד נוספים וכותב לרוייאר כי ארבעה כתבי יד נוספים חומכים ב כתיב המלא. לאחר בדיקה נוספת נמצאו נוספות שערכנו בסך הכל תשעה כתבי יד התומכים ב כתיב המלא לעומת חמישה התומכים ב כתיב החסר, ולפיכך הוכרע ב מהדורות לילכת אחר הרוב.²⁴

4.5 שמואל ב ז, כב: פֶּלֶל אָוֹ בְּכָל ?
נוסח הכתיר ב מקום זה איינו ברור בתצלום וניכר שהלו שינויים בגוף כתוב היד.²⁵ בשולי הדף נרשמה פה הערתת מסורת קתנה הדינה בעניין: "ספר מגוה בכל אשר".²⁶ הערתת זו יוצאת דופן ממשי בחינות: ראשית, זו הערתת הדינה בגרסאות שונות במקרא, בניגוד בולט למנגנו של מסרן הכתיר להכריע הכרעות נוסח באופן חד-משמעותי ובלי להעיר על שיטות חולקות. שנית, הערתת המסורה המיוחדת הזאת נמחקה בדרך מיוחדת, בזמנים אנקים ולא בגיןו כנהוג במקומות אחרים. ניכר כי המסרן עצמו התבלט מה נוסח הרואוי ב מקום זה ושינה את הכתיבון, אולי יותר מפעם אחת.

(ס' 8891); פרץ 3 (ס' 26703); סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית, Evt. II B 1150 (ס'

; וכן ד (דף מקראות גדולות).

ברוייאר, ספקות, עמ' 294.

ב הכרעה מעין זאת רואוי לשלוקו" את כתבי היד ולא למנותם בלבד. כתבי יד שנבדקו נמצאו מודוקים ב כתיבם, משקל עדותם גודל יותר מכתבי יד שנמצאו מודוקים פהו (ראה גם ע' 24

ארליך, "חישובים הסטטוריים וכתיב בספרי נביים", טקסטוס 12 [תשמ"ה], עמ' לג-מא).

ברוייאר בדק את מידת הדיק של א, ל, ש, ד, ק²⁷ (ברוייאר, כתיר, עמ' 139-145; ברוייאר, ספקות, עמ' 292). גם כמה מכתבי היד המפורטים להלן נבדקו באופן מוגבל ואבכה

ב סוגרים. ואלה כתבי היד הגורסים לבלא: ל; ג (לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 9879).

המאה העשרית ב קירוב); ל; 6; 12; 13; 26; 28 (שושן 82); פרץ, הספרייה הלאומית 3 (נכתב בשנת 1286); וכן ד (דף מקראות גדולות). בבדיקה מוגבל לא נדול נמצאו כי,

ל 12 מודוקים ב כתיבם לפחות כמו ל; ל²⁸ מודוק כמו לו, ושמא קצת פחות. ל²⁶ הוגדר בפי יבין

"קרוב מאוד לכתרו". ואלה כתבי היד הגורסים לגבריהם חסר: ק²⁹; ב; 1; קהיר גוטהיל 13 (משנת 1028, הכתיב אינו מודוק); שושן 508; ש; 2 (שושן 82). ברוייאר העיד (במכתבו אליו) כי "המשקל

הערת המסורה ברווחה לחילוטין בגוף הכתיר, אף שמנהקה בקווים אנקים. ב מהדורות התצלום

קשה לקרוא את שתי המיללים האחרונות.

הכריע ב מהדורותיו לטובת הכתיב החסר, על פי ל, ק, ד ועל פי הערות המסורה של הכתיר (ברוייאר, כתיר, עמ' 97, 140).

עינן ב מהדורות הצלום של הכתיר²⁰ אין יכול להוציא הרבה. המילה עצמה ומיללים רבים סביבה מוטשטשות מחתמת התיפורותה הדיו ב משך השנים. אולם ב בדיקה של הכתיר ב מקור עליה פתרון לבquia. ככל הנראה עברו על המילה לשושה שלבים: בשלב הראשון כתוב הספר את המילה ב כתיב מלא, וثم רות. בשלב השני תוקן הכתיב מלא לחסר. כדי לבצע את התיקון הזה גירד המתיקן את רגלה הימנית של האות חי"ז (שבסוף המילה) וחיבר את גגה של האות עם האות וו"ז שלפניה. נראה שתיקון זה הוא תיקונו של המסרן, ובעת שתיקן את המילה דשם בראש הטור את הערתת המסורה הגדולה המוראה על הכתיב החסר של המילה. השלב השלישי Aires לאחר זמן רב. ב משך השנים דהה הדיו בעמוד והתיפור, והוא מישחו והעביר קולמוס על כמה אותיות מוחוקות בעמוד. הוא זיהה את הרוגל המחוקה של האות חי"ז וסביר בטועות כי הדיו דהה וטעונה תיקון, ולפיכך החזיר אותה תי"ז את רגלה המחוקה. בכך ש恢זר ל מעשה את הכתיב המקורי, השגוי, של המילה.

נמצא אפוא שהכתיב שקבע מסרן הכתיר ב מקום זה הוא הכתיב החסר, והוא מותאם להערת המסורה ולכתבי היד. אוסף ואומר כי ייבין עמד על התהלהך המתויר פה ותייר אותו בלשון קדרה.²¹

4.3 זכריה ט, טו: פְּנִזּוּת אָוֹ פְּנִזּוּת ?

הכתיר לא שרד ב מקום זה. ברוייאר הכריע ל כתוב חסר על פי ק, ש, ד ובניגוד לנוסח ל (ברוייאר, כתיר, עמ' 105, 325). אולם אחר כך מצא שני כתיבים ב מסורת מסורת ב כתיב המלא, וביקש שנבדוק מחדש את הכתיב ב מקום זה. לאחר בדיקה רחבה יותר נמצאו ארבעה כתבי יד שבהם הכתיב מלא וכונגדם שישה שבבים הכתיב חסר. אולם בארבעה מקומות נמצאה הערתת מסורה הטענת ב כתיב המלא ואין נגדה הערתת מסורה אחרת. לפיכך ראוי לילכת אחר הערות המסורה האלה ומיועט כתבי היד ולקבוע כתיב מלא.²²

כתר ארם צובא, מסרו וניקדו ר' אהרון ב נידשא, וכזה לעסוק ב מלאת הקודש של הוצאתו לאור משה גושנ-גוטשטיין, ירושלים תשל"ג.

י"י יבון, "כתב ייד קרוב מאוד ל כתיב ארכ-יצובה, נמצא ב בית-הכנסת הקראי ב קאהיר (קנ)," עיוני מקריא ופרשנות, ג, ספר זיכרון למשה גושנ-גוטשטיין, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 170: "בא נראות: ותמרות, אך זו העברית ב קולמוס, והונצח כרואה: ותמלות(ת)".

ואלה כתבי היד הגורסים בזיות מלא: ל; ל; 18 (לרבו יבון אינו מודיק כלל); ל; 19; שושן 82 (ס' 23497). הערתת מסורה קתנה מוסרת על שתי היקויות של המילה בזיות, האחת ב כתיב מלא והאחרת ב כתיב החסר. הכתיב החסר הוא בחה' קמד, יב, והכתיב המלא בפסוקון. הערתת זו נמצאת ב מקומות הaliaה: מ"ק-ד-כאן; מ"ק-ש-בתהלים; מ"ק-ל-26 ("קרוב מאוד ל כתיר") ב הallelim; מ"ק-ל-18 כאן. לעומת אלה, כתבי היד הגורסים בזיות הם: ק; ש; 1; שושן 508

בדיקה מדוקדקת בכתור הובילה להערכה שהוא פה שלושה שלבים: ראשית נכתב הכל בכתב'ף. אחר כך מוקן הנוסח לפכל, בכתב'ת, ונרשמה הערת המסורה. בשלב השלישי גוריד זנב הבית וنمתקה הערת המסורה בקווים. הערת המסורה נכתבה כנראה בידי המסרן, ולפיכך הוא שהכريع (בשלב השני) לכתו בכל. השלב השלישי נעשה נראה ידי אחר. אם אכן התהילין המוצע פה, ראוי לקבוע כי נוסח הכתור הוא בכל.

הנוסח בכל מתאים גם לכתב יד אחרים ולהעורות מסורה. כך הנוסח בכתב יד ל', ק, ש, ל, 11, קנו. בשני האחוריים, שייבין הגדירים "קרוביים מאוד לכתור", יש גם העורות המסורה החומרות בנוסח זה. מ"ק-ל'11: "בכל, בספ' מוג"; מ"ק-ק'1: "בכל, יפ"; מ"ג-ק'1: "בכל אשר שמענו באזינו דשMAIL וחויבו בדברי הימים בכל אשר יפ". הערת מסורה תומכת בהא גם במ"ג-ל'6 26 יש' טז, יד: "בכל ה' מטע' והבטת צר מעון (שם"א ב, לב) בכל אשר שמענו (שם"ב ז, כב) וחבורו (דה"א ז, כ) ישמרוון מל"ב כא, ח [נוסחנו: ככל!] ? יה' מד, כד?) ונקלה כבוד מואב (יש' טז, יד)". גם כתוב היד הזה הוגדר בפי "יבין" "קרובי מאד לכתור".

5. הכרעות ניקוד בניגוד לכתור

בשני מקומות הכרענו בניגוד לכתור ארם צובה ובניגוד להכרעה שנתקבלה במהדורות חורב.

5.1 שמואל א, גג, יז: אַתְּ הַיְהָ־לְךָ

בכתור ארם צובה אין געיה באות אל'ף, ובאות למ"ד בא דגש (דחיק). הדבר אומת בבדיקה בגוף הכתור ואין בו כל ספק. גם בכתב יד ל', ק, שׁו וכן בדפוס (ד) יש דגש באות למ"ד, אולם בהם יש געיה באות אל'ף.

נוסח הכתור פה קשה. הסביר ברויאר: בניגוד כגון "יִהִי־בָּקָע" (ל, דב' טו, ד), "יִהִי־שְׁמֵי" (א, דה"ב לג, ד) באה באות יו"ד הראשונה געיה כבדה סדריה. הגעיה הזאת דחתה את הגעיה הקללה שהייתה רואיה לבוא באות יו"ד השניה, וכתוואה מכך נתאפשר הדגש של הדחיק. אם אין געיה כבדה באה בראש הצעירף הזה, הרי געיה קללה רואיה לבוא באות יו"ד השניה, וממילא הדחיק אינו יכול לבוא. משום כך הציע ברויאר לדחות את נוסח א' ולקבל במקומו את נוסח ל, ק, שׁו, ד, דהינו געיה כבדה סדריה באות אל'ף (המסומנת כגעיה ארכאה) ודgesch באות למ"ד.²⁶ ראוי לציין,

ברויאר כותב כי בתצלום הכתור שвидיו יש ורק מוז קל לדgesch באות למ"ד, ומושם כך הניתן לדבר מובן מלאיו שאין שם דגש או שהוגש נמחק, ועל כן קבוע בשמי מהדורות התנ"ך שלו א'ה'ה' לך, בלי געיה באות אל'ף ובאל דgesch באות למ"ד (ובגעיה קללה באות יו"ד). מודר לראות כי בספר שמואל במהדורות דעת מקרא התקבל נוסח ל, ק, שׁו, ד, בניגוד לאמור במדור "הנוסח ומוקורותיו" שבראש אותו הכרוך.

כי יש עדויות רבות לחלוקת ולהתלבטוויות של בעלי המסורה האחרונים בפסקונו ובפסוקים דומים.²⁷

5.2 שמואל ב כב, מ: וְתֹזֵעַ – זַיְן דגשאו או רפואה?
בכתור ארם צובה האות זַיְן דגושה. אולם בכתב יד רבים אין הרגש הזה בא: ל, ק, ק, ש – ובמיוחד ק' המוגדר "קרוב מאוד לכתור". ייבין מציין זאת ומהווע דעתו: "MASTER שבק' הנקוד נכוון יותר".²⁸ על יסוד הנתונים האלה הוחלט לבטל את הרגש.

6. שינויים בגעיות

6.1 תהילים קמח, ב': הַלְלוּהוּ – למ"דראשונה בשווה נע או נח?
תיבות הַלְלוּהוּ באה שמונה פעמים בתהילים ברכיש מוגרש – כולם במוזמורים קמח וקן. חמיש פעמים באה בכתור ארם צובה געיה באות ה"א וחטר' פתח באות למ"ד (קמח, פסוקים א, ג; קג, פסוקים א, ד, ה); פעמיים אין געיה אך האות למ"ד מנוקדת בחטר' פתוח (קנ, ב, ג), וرك בפסקונו אין געיה ואין חטר'. ייבין, המביא נתונים אלה בספריו (יבין, כתר, עמ' 43), מציין כי בתחילת סופן חטר' באות למ"ד ותוקן לשווה, וכי אכן הייתה געיה באות ה"א והיא נמחקה.
במקורה זה מתעורר קושי עקרוני: געיה הדומות היא געית רשות²⁹ וגם סימון

.27 באשר לפסקונו נמסר בספר החילופים כי בין אשר ובן נתני נחלקו אם יש געיה באות אל'ף. לדעת בן אשר אין געיה, ולדעת בן נתני יש בה געיה. אולם אחד מכתבי היד הופך החילוף, והזוקא בספר שמואל לא היו לעני המהדרין כתבי יד מושובחים של ספר החילופים (ראה: א' ליפשיץ [מהדרין], ספר החילופים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 12) ובorschת כתבי היד שם, עמ' 27-22). ספר החילופים מעד גם כי בין אשר חזר בו באחריות ימי ממה שסביר בתחילת העשור הראשון הצירוף יק'ה'לך בשערת הדיברות (שם' ב, עלי הטעט העליין): שנתווי בקריאת הצעירף יק'ה'לך בראשונה ובזקנות הטיעים געיה באות יו"ד השניה. גם פה בעיירות הטיעים געיה באות יו"ד הראשונה ובזקנות הטיעים געיה באות יו"ד השניה. גם פה יש עדות הפוכה באחד מכתבי היד (ספר החילופים, עמ' יא-יב). המסורה הגדולה של כ' שמוסרת על מחלוקת בין "המלמד", הינו בן אשר, ובין בן נתני בקריאת הצעירף יק'ה'לך כר' מה, ט). לפי בן אשר יש דגש באות למ"ד ולפי בן נתני אין דגש. לדעת ברויאר, ככל המחוקות האלה יש חלota מוחלטת בין הדגש ובין הגעיה בתחילת הצעירף; לעולם לדעת מי שיש געיה יש דגש ולדעת מי שאין געיה אין דגש, ולהפוך. אולם בכתב יד יש גם ניקודים מעורבים, כגון ש' המטעים יק'ה'לעם בגעיה באות יו"ד השניה ובדגש באות למ"ד, וכן במטיעים בעשרות היבירות שבספר שמות יק'ה'לך בגעיה באות יו"ד הראשונה ובלא דגש (ראה ייבין, כתר, עמ' 57, 106).

.28 ייבין (הערה 21 לעיל), עמ' 175. גם בדפוס מקראות גדולות הדגש אינו בא. ברויאר, בספר "הנוסח ומוקורותיו" (ראה הערה 1 לעיל), כתוב: א? קלומר פקפק אם הדגש אמן בא בכתור. בתצלום הוא נראה בביבורו (אולם לא בדקנו את הכתור במקומו במקומות זה).

.29 ברויאר, טעמי המקרא, עמ' 201.

החטף באותיות הדומות איננו סדרי.³⁰ האם הטעון מסרן הכתיר להוות כי השווא במיליה זו הוא נח, בגין לשבעת השוואים הבאים במיליה זהה ובהתעמה זהה? לא נמצא כל סימן להבחנה כזות בכתב יד אחריות או בהערת מסוימת. יתר על כן, כי"^ל מסמך געיה בהמשך ומכאן שלדעתו השווא נע. קשה להניח כי מסרן הכתיר חולק עליון, ומסתבר כי אין פה אלא חוסר הקפדה מצדיו של המסרן בדברים שיטרונים אינם אלא רשות.

במהדורותיו של ברויאר נעותו של שווה הדומות מסומנת בדרך כלל בגעיה. געיה זו היא ארכאה אם היא בא בכתב היד וקצתה כאשר בכתב היד אין געיה אך יש חטא המורה על געות השווא (ראה דבריו של ברויאר בסוף מהדורות מוסד הרוב קוק, עמ' תוו-טו). לאור השיקול שפורט לעיל הוחלט לסמן געיה גם בתיבתנו, כדי שלא בין הקורא שיש להגות אותה באופן שונה מhabroothiya.

6.2 תיקון רישום הגעיות על פי הכתיר

בעשרה מקומות תיקון סימון לא מודוק של געיה; ברובם הוחלפה געיה קצחה בארכאה או להפק לאור בדיקה מהודשת של כתב היד. לשם אמונות נבדק כתיר ארם צובה במקורו (בשמונה מקרים). ראה נספח A להלן.

7. מקומות שנבדק הכתיר במקורו מחמת ספק ואשר נושא ברויאר

במקומות שלhalbן התעורר ספק בנוכנות הנושא שנקבע במהדורות חורב, אולם לאחר בדיקה הוחלט לקיים את הנושא הזה.³¹ לבירור כמה מן הספקות לא היה די במהדורות הציגום של הכתיר, ובודיעבד החיבור כי לפעמים הציגום מטעעה ומשקה בכיכול סימנים שאינם נמצאים במקורו.³² תיעוד הבדיקות האלה חשוב משום שהספק עלול לשוב ולעלות אצל העוסקים בביבורו נושא המקרה.

1. יהו' ד, י: יונברוי – באות וייזו הייתה געיה כבודה ונמחקה כנראה מלאיה (גם בכ"י ל, ק יש געיה).

2. יהו' ד, ז: עט-לבקבי – בתצלום נראה כעין געית שווה באות למ"ד, אולם בדיקה במקור מוכיחה שאין פה אלא לכלון.

3. שופ' יט, טז: מנ-השָׁהָה – בדיקה במקור מראה כי אין געיה באות מ"ט.

³⁰ ייבין, כתיר, עמ' 41 ואילך.

³¹ ברוב המקרים התעורר הספק בנוסח הכתיר מכיוון שנמצא ניגוד בין מהדורות חורב ובין מהדורות "מרקאות גדולות הכתיר".

³² אכן חמישה מקומות בולטים שבהם מהדורות הציגום מטעעה את העמיעין בה. במילאים עמי' לביבי (יהו' ד, ז) נראה בתצלום געית שווה באות למ"ד; במילאים מזיחשה דריך (שופ' יט, טז) נראה דקה באות מ"ט; בין המילים תמיימי דריך (mesh' יא, ס) נראה מקרף; במיליה כלל (הה' א כה, נב) נראה דges באות ב' ב' י. כל הסימנים האלה אינם קיימים בפועל בכתב, ולהפוך: במיליה אוצרות (הה' ב' כה, כד) יש בכתב געיה באות אל"ף ואין היא נראה בתצלום.

4. שם"א ז, יא: וירדפו – בדיקה במקור מורה כי הייתה געיה כבודה באות וייזו (וכך גם בכ"י ל, ק, ד). מקום הגעיה אוכל, אך צורתה ניכרת.

5. שם"א ח, יט: יהי – הכתיר נפגע פה, החיריק והשווא אינם נראהים כלל, ואין ניתן לדעת אם הייתה געיה באות וייזד. לפיכך סומנה באות וייזד געיה קצחה.

6. מל"א כ, מ: מְלֻךָ – בדיקה במקור מראה כי אין געיה באות מ"ט.³³

7. יש' ח, כב: וְחַשְׁכָה – בדיקה במקור מראה כי יש געיה קלה באות וייזו.

8. יש' יד, ב: בִּית – ספק אם הייתה געיה באות ב' ב' ת. בין שתי המילים ה' לעבדים שבשורזה הבאה יש גודל. הציר של האות ב' ב' נקבע על הגראד ומשמאלו יש שרידי סימן מעין ↑ העולה על האות ב' ב'. געיה באה בכ"י ל, ד (בכ"י ק) אי-אפשר לקבוע על פי התצלום אם יש געיה), והיא מתאימה לכליל געית התנועה הגדולה בהברה סגורה (ברויאר, טעמי המקרא, עמ' 176). לפיכך סומנה געיה ארוכה.

9. יש' נד, ד: תְּפֵלִמי – בדיקה במקור מראה כי אין געיה באות כ' ב'.

10. תה' קד, ז: רְעֵמֶךָ – בדיקה במקור מראה כי אין געיה באות רי"ש.

11. איוב מ, כו: לְחֵיו – בדיקה במקור מראה כי אין געיה באות למ"ז.

12. מש' יא, כ: תְּמִימִי דָּךְ – בדיקה במקור מראה כי אין מקרף בין המילים.

13. שא"ב, ח: קָול דּוֹדִי – לפני המילים האלה בא רוחה קטן שאינו עולה על שתי אותיות, ויש מקום להסתפק אם יש בו כדי פרשה. דוד יצחקי שאל את ברויאר (במכתבו מיום י"ט באיר חננ"ט) מדוע הכריע שיש פה סתוםה, והלו רוחה קטן כזה ניתן למוצא לפעמים בכתב גם באמצעות פסוק במקום שודrai שאין בו פרשה.³⁴ עם זאת מעד יצחקי כי בדק עשרים כתבי יד, ובכללם מצא רוחה פרשה במקומות זה. אולם מה הייתה כוונת סופר הכתיר?

בדיקה של גוף הכתיר נמצא כי בו בוצע פה תיקון בכתב היד, ושורה ומחצית השורה נכתבו על המחק. אולם שתי האותיות הראשונות במיליה קול לא נכתבו על המחק. נראה כי הסופר הניח תחילת רוחה של שלושאות, כדרכו במקום של פרשה סתוםה. לאחר כך, בעת ההגחה, הבחן המגיה בטעות דילוג כלשה'³⁵ הוא לא רצה לתלות את המילים החסרות מהחוץ לשורה, ועל כן מחק שורה וחצי מן הכתוב וכותבה מחדש בczęפיות. מחמת דוחק המקומן צמצם המגיה את רוחה הפרשה הסתומה בעת

³³ במהדורותינו סומנה כאן געיה קצחה בהתאם לשיטת מהדורות בגיעיות קלות. וכך בכמה מקרים נספסים הכלולים בראשימה זו.

³⁴ יצחקי העיר בצד כי משה יהושע קמחי לא סימן פרשה במקומות זה בעת שבדק את הכתיר ורשם את פרשיותו, ויתכן שסביר שאין ברוחה הקטן זהה כדי פרשה (י' עופר, "כתיר ארט צובה והתנגן" של ר' שלום שכנא ילין), ספר היובל לרוב מודכי ברויאר, בעריכת מ' בריאשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 330, מס' 32).

³⁵ יתכן שהסופר דילג מחמת הדומות על המילים "הרים מקפץ על" וכותב: "קול דורי הנה זה בא מרדג על הגבעות".

בעילום (פעטלרים ק'; שם א, ה, וועוד), סומן דגש באות המקורית שאינה במקומה בתיבות האה' (האלה ק'; מל"א ז, מה) ואותה (ונצוה ק'; עז, ח, ז) ולא סומן כלל בתיבות תרצגה (תצענה ק'; מש' כג, כו) ויבחר (יחפר ק'; קה' ט, ד), שהרי אילו נקודה האות צ"ד"י ברגש ובשווא והאות בי"ת ברגש ובקיבוץ, הייתה נוצרת סתרה מיניה וביה בין שני הסימנים האלה המורים על קריantan של שתי אותיות שונות. כמו כן לא סומן דגש בתיבה ק' פתקדים (הפטקדים ק'; מל"ב יב, יב), שהרי האות הרואיה לדגש אינה נכתבת ואין אותה נכתבת תחתיה. בmahdorot הנכורות סומן מפיק באות וי"ז בתיבות לחשיבו (לחשיבה ק'; שופ' יט, ג) ונפשו (נפשה ק'; ירי ב, כד), באות יו"ד בתיבה שמעיו (שמעעה ק'; מל"ב כא, יב) ובאות אל"ף בתיבת ופעריא (ופעריה ק'; דן ה, ח), אך לא סומן מפיק בירמיהו ג, כת שבאה בו המילה לה הנקרת ונכתבת.

ידגש כי בכל המקרים האלה אין כל ספק או מחולקת כיצד יש לכתוב את המילה וכי יש לקרוא אותה. הספק היחיד הוא מנהג הניקוד הרואי כאן, וברוריאר, שלא הלא פה בשיטות אחר כתוב יד מסוים, נזקק לקבוע מעין "כללי דקדוק" למצבים בלתי אפשריים כאלה.

בשלושה מקרים נוסח mahdorot כהר ירושלים שונה במקצת מנוסח mahdorot חורב

בתחום ניקוד מילوت הכתיב:

1. במלכים ב ב, טז נוקד **האייאות** (אתנה באות וי"ז וחולם משמאלה; **האייאות ק'**) ובייח' ג, ג נוקד **זלאגיאות** (רביע באות וי"ז וחולם משמאלה). ניקוד זה מבטא את התפיסה שהיאות וי"ז באה' פה במקום יו"ד החסרה. בmahdorot חורב סומן במקום הראשון אתנה באות אל"ף וחולם מעל האות וי"ז.³⁹

2. במלכים ב ז, כה הכתיב הוא חרויינים והקרוי **דָּבָזִים**.⁴⁰ נחלקו כתבי היד בשאלת אם מילה אחת כאן או שתיים: יש הסבורים שהכתיב והקרוי הם מילה אחת ויש הסבורים שהם מילים; יש הסבורים שהכתיב מילה אחת והקרוי שתיים ויש הסבורים להפוך.⁴¹ מן הכתור נראה שסביר כי גם לפי הכתיב וגם לפי הקרוי יש שתי מילים, עם זאת ניכר אצל רישומן של הדעות האחרות. ראשית, הנקודות לא סימן

39. בכרור יש במילה זו כעין סתרה: החולם בא משMAL לאל"ף, אולם אתנה בא באות וי"ז. גם במילים צבאים יש מקום לספק אם לאותה האות יו"ד הרושאנה כבאה במקום וי"ז או שמא יש במילה חולם חסר ואחריו יו"ד בחיריך מלא. ברויאר ניקד צבאים (בר' יד, פסוקים ב, ח; דבר' כת, כב), שהרי הכתיב החסר וצבאים בא במקרא (בר' ג, יב). לעומת זאת ניקד ג'ים (בר' כה, גג'ים (תה' עט, ז) ורשם הערת קרי, שהרי הכתיב החסר ג'ם אינו בא במקרא כלל. אף הכתור מנkir בדבר' כת, כב וצבאים בא הערת קרי, ומנקד בתה' עט, י. באלים בתוספת הערת קרי: בגוים ק').

40. בכ"ז הש הכתיב הוא חרויינם בי"ד אחת.

41. ארבע הדעות ומקורותיהן נרשמו אצל ייבין, כתר, עמ' 18; ברויאר, נספח "הנוסח ומקורותיו" לפסק זה (ראה העירה 1 לעיל).

הכתיבה מחדש, וכותב על גבי הרוחה את שתי האותיות הראשונות בפסוק. אולם הוא הקפיד שלא לבטל להליטין את רוחה הפרשה.

מכאן שגם הסופר וגם המגיה הסכימו שיש רוחה פרשה סתומה במקום זה. המגיה תיקין פה עניין אחר שאנו קשור ברוחה הפרשה. הוא לא התכוון לבטל את הפרשה במקומות זה ולא ליצור פה רוחה פרשה שלא היה מתחילה (כפי שניתן להעלות על הדעת מבדיקת הכתור בmahdorot הצללים).

14. דה"א כח, כא: **בְּכָל** – בדיקה במקור מראה כי אין דגש באות בי"ת (אך שבmahdorot הצללים הוא נראה בבירורו!).

15. דה"ב כ, ח: **וַיִּשְׁבֹּרֶךְ** – בדיקה במקור מראה כי בין המילים היה מkap' וחלקו הימני גורד. אין זה ברור מה הייתה כוונת המשפט הזאת, אולם קשה להניח שהחכוון המוחק לבטל את המkap'. אין ספק שצורך לבוא מkap' במקום זה (כמו בכ"ג ל, ש¹), שהרי הוא נמנה במסורת בין המקומות שבא בהם הטעם מאיליא (מ"ג-ד במ', כה, כו), ואך רפין האות בי"ת מוכיח שאין כאן טיפחא אלא מאיליא.

16. דה"ב כה, כד: **אוֹצְרוֹת** – בדיקה במקור מראה כי יש געיה באות אל"ף.

17. דה"ב לה, יא: **הַפְּנִים** – בדיקה במקור מראה כי יש געיה באות כ"פ'.

8. שיטת סימון הניקוד במילוט הכתיב

במקרים של כתיב וקרוי נהוגים כתבי היד לסמן את ניקוד המילה (המייצג, כמוון, את הקרי) בגוף הטקסט, על גבי אותיות הכתיב. גם ברויאר נהוג כך בmahdorotין, והסתיג מהדורות התנין³⁷ של גינצבורג, של קורן ושל דותן שסימנו את הניקוד בהערת הקרי שבסולים ולא בגוף הטקסט.³⁸ סימון הניקוד על גבי אותיות שאינן מתאימות לו מעורר כמה קשיים והתלבטוויות, וכבר בקרוב נקדני כתבי היד העתיקים נמצאו חילופי שיטות במרקם מסוימים; למשל, איך לנוהג במרקם "קרוי ולא כתיב": האם להניח סימני ניקוד בגוף הטקסט במקומה של המילה שאינה נכתבת? הכתור אינו מנתק בדרך כלל, ואילו כ"י למנתק. במילוט שסדר האותיות בכתיב הפוך מזה שבקרי (כגון "האהל כ' **הָאֵלָה** ק'" – מל"א ז, מה), נחלקו כתבי היד אם לסמן את סימני הניקוד באות המתאימה להם (**האהל**) או במקומות הרואין להם אך באות אחרות (**האהל**). השיטה הריאשונה היא שיטת הכתור, והשנייה – שיטת כ"י ל.³⁹ ברויאר נקט בmahdorotיו שיטה הקרוובה לוו של כ"י ל ולדפוסים המקובלים.⁴⁰

גם הדגש והמפיק מעוררים קושי. האם ניתן לסמן דגש באות גראונית או במקומות שאין אותן בכלל? בmahdorot חורב ובכתור ירושלים סומן דגש באות גראונית בתיבת

36. ברויאר, ספקות, עמ' 289–292.

37. ראה ייבין, כתר, עמ' 76–77; I. Yeivin, "The Vocalization of Qere-Kethiv in A", *Textus 2* (1962), pp. 146–149.

38. ראה דבריו בעיין זה בסוף מהדורות מוסד הרב קווק, עמ' תא.

מרקף בין מילות הכתוב (בהתפעלה הדועה שהכתב מילה אחת או הדועה שהקרי מילה אחת).⁴² שנית: ייבין קרוא בכתור את הערת המסורה הקטנה "דב יונים ק", ואילו לדועה שהכתב והקרי שתי מילים דהיינו לסמן הערת קרוי על המילה חרי ולמסור "דב קרי".⁴³ ברויאר נהג כשית הכתור: לא סימן מקפ אחר המילה חרי, ותיבת הקרי שהביא היא דבּיּוֹנִים (ולא דבּ). במהדורות כתור ירושלים נתקבל הנוסח הזה, אולם הסימן המפנה להערת הקרי הווען המילה חרי הווען מן המילה חרי אל הרוחה בין שתי המילים כדי לרמזו שהקרי דבּיּוֹנִים מmir את שתי המילים חרי יונים.

3. באיוב לח, ייב נוקד ב מהדורות ידעתה – שחר (ידעתה השחר ק). הכתור מנוקד פה ידעתה שחר, ובמבטא בכך את תפיסתה של המסורה שלפיה האות "א" בסוף המילה ומנקד ומפתחת לשלשות (ג' מילין תיבות קדמייתא נסבא מן תניינא) – האלה ואכללה, מהדורות פרנסדורף, סעיף 101). אולם הכתור איינו נהוג כך ביה' מב, ט, וכל מילה בה פניה עצמה, היא הנוגעת בכתור ירושלים בשלושת המקרים.

9. הבחנה על פי מראה עיניים או על פי כללי הטיעמים – בין מירכה ובין געה רבים מכתבי היד העתיקים אינם מבחנים באופן ברור ושיטתי בין הטעם מירכה לבין סימן הגעה, וגם בכתור הבחנה בין השניים קשה בכמה מקרים. המירכה נכתבת כקו נוטה לשמאלו ואילו הגעה נכתבת כקו ניצב ולפעמים נוטה במקצת לימיין. אולם לעיתים אין הנקן מקידע על הבחנה הזאת, ויש שהגעה נוטה דזוקה לשמאלו או שהמירכה נראה כקו ניצב. במקרים רבים הבחנה בין שני הסימנים ברורה על פי ההקשר, אבל יש מקרים, בעיקר בספרי אמרת, שבהם חומר הבחנה הגרפית מולדיר ספק בכונתו של הנקן.⁴⁴

במהלך הגות מהדורות כתור ירושלים נמצאו כמה מקומות שנחלקו בהם ברויאר וכחן בפיorsch הסימן הנמצא בכתור. ברוב המקרים האלה ברויאר הילך אחר הכרעותיו של ייבין בספרו על הכתור. לאחר בדיקה לא שינינו בשום מקום מהכרעתו של ברויאר ב מהדורות חורב.

42. מ' ברויאר הסביר את חסרון המקפ בכתור בדרך אחרת (מ' ברויאר, "לbijouen של סוגיות בטעמי המקרה ובニקודו", לשונו מה [תשמ"א], עמ' 267). לדבריו, המסן ויתר על המקפ המחויק, הנזכרפה, משומש שחשש שהקרואים ייחסו למקפ כוונה אחרת וסבירו כי בא לרומו על צירופן של שתי המילים בקרוי.

43. ייבין, כתור, עמ' 80. ב מהדורות הצלום של הכתור ניתן לקרוא רק דב קרי. לא בדקנו את גורף הכתור במקומות זה.

44. הניקוד הזה בכתור הוא תיכון מאוחר, ותחילה נוקד הפתח מתחת לאות הא" (ייבין, כתור, עמ' 77). יתכן אפוא שהתקין לא נעשה ביום מסין הכתור אלא בידי אחר.

45. ראה ייבין, כתור, עמ' 89–90, 282 ועוד.

המקרים האלה של ספק מירכה ספק געה נחלקים לשולשה סוגים, על פי שימושה של המירכה:

א. מירכה כתום וראשי במילה: הבחנה בין מירכה לגעה במקרה הזה ניכרת מכך. המקפ לאחר המילה (כשהסימן הוא געה) או מחסרוונו (כשהסימן הוא מירכה). ואף על פי כן נמצאו ארבעה מקרים ספק. "ענח-אללה" (מל"א, כט) – ייבין קובע ביחס לכך: "כנראה יש מקפ (ספק נמחק)",⁴⁵ וברויאר מסמן געה ומקפ; "רוחה" ("יש" נט, יט); "על-בני-ישראל" (מי' ח, ב); "מה-יאמר-ל'", (איוב כג, ה) – ההקפה המזויה בכתור בשלושת המקרים האלה היא בגיןו לכליל ההקפה. ברויאר מזכיר בוגרנו לבנין מילאה שלפני הטעם מירכה ללא מקפ, וזאת על פי ל, ק (או ש1), ד.⁴⁶

ב. מירכה כתום משנה בתיבה: בטעמי אמרת שכיחה מירכה הבהה כתום משנה בתיבה שבה משרת אחר (ראה פירוט אצל ברויאר, טעמי המקרה, עמ' 227–237), ובדרך כלל אין היא מתאימה לכלולים הרגילים של הטעמיים המשרתים באוטו הקשר. ברויאר הזכיר בעקבות ייבין כי במילים הרגילים האלה באה מירכה ולא געה, ואילו כאן שופט כנראה בכל מקום לפי צורת הסימן ובמקצת המקרים הוא מסמן געה. במילים האלה נמצאה מחלוקת בין השנאים: אַהֲבו (טה) לא, כד; בכתור נוטה לשמאל; יִבְנֵן, כתור, עמ' 323, אָמַנוֹתך (טה) לו, ו; שם, עמ' 312,⁴⁷ וַיְעַזְרֶם (טה) לו, ז; שם, עמ' 324, וַלְצִוָּן (טה) פז, ה; שם, עמ' 347, תְּעִלְמֹת (איוב יא, ו; שם, עמ' 328, לִשְׁדָׁרִים (איוב יב, ו; שם, עמ' 320), וַתְּשֻׁבְתִּיכְלָם (איוב כא, לד; שם, עמ' 312).

דוגמאות אחת חריגה באה מחוץ לספרי אמרת: "אַמְּתַעֵירוּ וְאַמְּתַעֲבָרּוּ" (שה"ש ב, ז; ג, ג; ובדומה שם ח, ד: "מַה-תַּעֲרֵרְוּ וּמַה-תַּעֲבְרָרּוּ"). ברויאר מסמן מירכה בכל שלושת הפסוקים (בעקבות ייבין, כתור, עמ' 218, המסתמך גם על החיבור "הדריה אל-קארד" הקרוב לחוגי המסדרנים). כאן הולך על פי צורת הטעם וקובע געה בשני הפסוקים הראשונים.

ג. מירכה לסימון מקום הטעמה: הטעם דחי המשמש בספרי אמרת מסמן במיין הmilah, ולפיכך ההברה המוטעתה במילה אינה מסומנת. מקום שעלו להטעור ספק הוסיף המקרים קו בהברה המוטעתה. הכתור נהוג כך בתשעה מקומות (כגון

46. ייבין, כתור, עמ' 233. גם בכ"י ל11 המוגדר "קרוב מאוד לכתור" יש כאן מקפ. ראה ייבין, כתור, עמ' 223.

47. בפסוקים בישעיוו ובמיכחה אין מתקיימים תנאי הקריאה הבסיסיים המפורטים אצל ברויאר,

טעמי המקרה, עמ' 155. בפסוק באובי הקריאה ל' היא ועריה, אולם הקריאה יאמר ראיה להיות מוטעתה מלעיל, ועל כן אינה רואיה להיות מוקפת (ראה שם, עמ' 165) וארבעה חריגים בעמ' 171, III).

48. באربעה מקומות אחרים בתהילים באה המילה (אָמוֹנָתך בmiraca וברביע מוגרש גם לפני כן).

קוניה – תה' מד, כז; אָנְכִי – איוב כת, טז). ברוב המקרים הסימן נועת לשלمال פה הוא מירכה, כדי שלא ייחשבו שיש פה געה משנית הבא לאחר הטעם הראשי במילה.⁴⁹ ברויאר נקט דרך זו (במהדורות חורב), ואילו בהן מסמן בכל המקרים האלה געה.

שאלת דומה במקצת עולה במליה ויהנה בתהלים כז, י: תחת האות וַיֹּו' הראשונה בא קו זקור, וכחן פירשו כגעה. אולם הטעם מונח הבא במילה זו אינו מתאים לכל מפסק אחד לסלוק, ולפיכך ראה ברויאר בכו שחתת האות וַיֹּו' הראשונה טרחה (וראה ייבין, כת, עמ' 285, 290).

לסיום הסעיף זה אביא מקום שההכרעה בו קשה, ואף היא מלאה בהבנת מהותם של סימני הטעםים: "וְאַתָּה־נָזֵט" (יח' טז, יב).

בכתיר ארם צוכה בא לפיעמים מקין בתיבה מוטעתה מלעל. ברויאר קבע במהדורותיו כי מקף כזה אינו בא על פי מסורת קבואה וסימונו אינו אחיד בכתביו היד, ומשם כך השםינו (מהדורות מוסד הרב קוק, עמ' תב). ב匿וקדו ובהתעמתו של הצירוף נאתקין-נטז בכתיר יש שתי חרגות: נסיגת טעם להברה השניה שלפני האחרונה ומירכה המשוררת לפשטא כשביניהם חיצזה של שתי הברות. בהטעמת המילים האלה קיימת שיטה אחרת ולפיה המילה וְאַתָּה מוטעתת מלרע במירכה ואין אחידה מקף, ומילא אין פה כל חרוג. שיטה זו מתועדת בכמה כתבי יד (ראה ייבין, כת, 187). אולם כתבי יד אחרים נהוגים פה כמנגаг הכתור בנסיגת הטעם ובהקפה, והדבר משקף מחלוקת מסוימים קדימה המתועדת גם בראשית חילופי בן אשר ובן נפתלי ובעהרת מסורה בכ"י ק.

כתב יד ק נהוג כמו הכתור בנסיגת הטעם ובמקף, אלא שהטעם שהוא מסמן באות וַיֹּו' הוא מהפרק, בהתאם לכל מושתתי הפשטא. בכ"י ל-30 תוקן הטעם ממהפרק למירכה. ברויאר שיער (במכתבו אליו) כי נסיגת הכתור משקף פשרה בין שני הנוסחים המתחלפים: וְאַתָּה־נָזֵט (במירכה בלבד נסיגה) – וְאַתָּה־נָזֵט (בנסיגה ובמהפרק). לאור כל זאת השםיט ברויאר את המקף במהדורות חורב ובכתיר ירושלים.⁵⁰ כתוצאה לכך נתקבל נוסח שאינו מצוי כצורתו בשום כתב יד, אך מתחייב מן השיטות של המשטת מקף במילה מוטעתת.

נקודת המוצא של הגהה המהדורות הייתה נוסח מוקלד של התנ"ך שהיא מרובה בשגיאות והיה רחוק מאוד ממודשיות ברויאר. נוסח זה הוגה שוב ושוב על פיה מהדורות חורב כדי להתאים את הנוסח זהה שקבע ברויאר. כמובן, הגהה אנוישית לעולם אינה מושלמת, וגם המגיה המועליה ביחסו על פסוח על פרט מפרט הנוסח המורכב. היה צורך לקבוע כמה הגהות צדיק לעורך, כיצד נדע מה טיב עבודתו של המגיה ומתי נחליט כי המהדורות מדויקת דיה ואין צורך בהගחות נוספות.

לפרטון הבעה יש צורך במנגנון הערכה כלשהו שיבדק את טיב עבודתו של כל מגיה. הדרך הפешוטה היא הצלבה. לשם דוגמה, טקסט אחד ניתן לשני מגיהם. האחד מצא 18 טעויות, וחברו מצא 15, כאשר עשר טעויות שנמצאו הן "משותפות"; לפ"י אותו יחס אפשר להעריך שיש עוד ארבע טעויות שטרם נמצאו.⁵² במחזרה שלנו בוצעו הගהות בדרך כלל בזו אחר זו ולא במקביל. אבל עקבנו אחרי מספר הטעויות שנמצאו בכל הגהה, הערכנו מהו שיעור הטעויות שככל מגיה מצליח למצוא בהגהתו ומהו מספר הטעויות שטרם אותרו. בסך הכל בוצעו ארבע הगהות לפחות בכל ספר. בשלב האחרון הוגהו שוב כמה ספרים מן המקרה ונמצאו בכל ספר בין שני שגיאות אחת לשתי שגיאות. על פי זה הערכנו (באלול תשנ"ט) כי נותרו במהדורות כארבעים שגיאות.⁵³

כל אותה עת חיפשנו דרך לבדיקה ממוחשבת של החומר. בסופו של דבר, זמן קצר לפני סגירת המהדורות, התאפשרה בדיקה ממוחשבת כפולה של המהדורות

.51. במונח "טעות" המשמש כאן אין הכוונה לגורסה הנותנה בויכוחו ויש בה פנים לכך ולכאן אלא לטעות ברורה שאין בה ספק.

.52. אוסף מניסטי האישני ייבש לבלבם האהוריונים של ההגהה קיימת אצל המגיה בעיה פסיכולוגית, שאינה קיימת בדרך כלל בהגהה רגילה. המגיה עובד בשעות מרובות ואינו מוציא שום טעת, בכיוון אינו מפיק שם "תוצאות". הדבר עלול לגרום הסכום: המגיה עצמו מתחילה לפפק אם בעבורתו טובה ואם יש בה ערך.

.53. בדיעד התבරרה הערכה זו כאופטימית מדי, כמו שIOSCAR להלן.

10. תהליך ההגהה של המהדורות

לא הרי הגהה של תנ"ך כהגהה של טקסט אחר. התנ"ך מרובה בסימנים, והשאיפה היא לא הגיעו לדיקון מרבי. מספר סימני הדפוס בתנ"ך שלם – כולל אותיות, סימני ניקוד, סימני טעמים וגערות – הוא כשלושה מיליון. השאיפה היא, כאמור, למון, להגיא טעויות לספר ללא טעויות, ולפחות למספר מוערי של טעויות. אחות אחד של טעויות פירושו שלושים אלף! פרומיל אחד – שלושת אלף; עשרית הפורמייל – שלוש מאות. במהדורות חורב מצאו ארבעים טעויות (המפורשות בנספח א' ובנספח ב'), ככלומר קצר יותר ממאה הפורמייל. אני מעיריך ומקווה שמספר הטעויות במהדורות כתר ירושלים יהיה נמוך אף מזאת, ותקווה זו מבוססת על מה שיוסבר להלן.⁵⁴

נקודת המוצא של הגהה המהדורות הייתה נוסח מוקלד של התנ"ך שהיא מרובה בשגיאות והיה רחוק מאוד ממודשיות ברויאר. כמובן, הגהה אנוישית לעולם אינה מושלמת, וגם המגיה המועליה ביחסו על פסוח על פרט מפרט הנוסח המורכב. היה צורך לקבוע כמה הגהות צדיק לעורך, כיצד נדע עבדותו של המגיה ומתי נחליט כי המהדורות מדויקת דיה ואין צורך בהගחות נוספות.

לפרטון הבעה יש צורך במנגנון הערכה כלשהו שיבדק את טיב עבודתו של כל מגיה. לשם דוגמה, טקסט אחד ניתן לשני מגיהם. האחד מצא 18 טעויות, וחברו מצא 15, כאשר עשר טעויות שנמצאו הן "משותפות"; לפ"י אותו יחס אפשר להעריך שיש עוד ארבע טעויות שטרם נמצאו.⁵² במחזרה שלנו בוצעו הගהות בדרך כלל בזו אחר זו ולא במקביל. אבל עקבנו אחרי מספר הטעויות שנמצאו בכל הגהה, הערכנו מהו שיעור הטעויות שככל מגיה מצליח למצוא בהגהתו ומהו מספר הטעויות שטרם אותרו. בסך הכל בוצעו ארבע הגהות לפחות בכל ספר. בשלב האחרון הוגהו שוב כמה ספרים מן המקרה ונמצאו בכל ספר בין שני שגיאות אחת לשתי שגיאות. על פי זה הערכנו (באלול תשנ"ט) כי נותרו במהדורות כארבעים שגיאות.⁵³

כל אותה עת חיפשנו דרך לבדיקה ממוחשבת של החומר. בסופו של דבר, זמן קצר לפני סגירת המהדורות, התאפשרה בדיקה ממוחשבת כפולה של המהדורות

.49. ראה ייבין, כת, עמ' 301, המביא את כל המקרים האלה וכן בהרחבה במהותם הסימן.

.50. במהדורות מוסד הרב קוק הושאר המקף כמו בכתיר מתוך שיש שאהה ה_ticksה מוקפת לתחילה והמירכה הוא מכין טעם משני, שכמותו מצוי הרבה בטעמי אמר'ית (ראה שם, כתובים, עמ' תב). אולם הסבר הנה אינו אפשרי משום שעיל פי כליל החקפה הרגילים אין חמלים יכולות להיות מוקפות בשום אופן. גם הטעמה מהפרק בשני כתבי יד מורה על כך שהחקפה היא מוצאה של נסיגת הטעם.

שלנו.⁵⁴ הבדיקה האחת השוותה את התנ"ך שלנו למהדורות תנ"ך אחרות, שהתבססה על כ"י לנינגרד (מהדורות JPS, היוצאת לאור באורוֹר באה"ב). רוב השינויים שנמצאו קשורים כמובן לפרשנות המוחדרות של כ"י ל (המתועדות גם ברשימות "הנוסח מקורותינו" של ברויאר) וכן להבדלי השיטה שבין שתי מהדורות. אולם בין עשוות או מאות השינויים שנמצאו בכל ספר אוثارו גם כמה שגיאות שלנו, ובסק הכל נמצאו בדרך כלל השגיאות עד שבעים טעויות בתנ"ך כולם.

בדיקה ממוחשבת נוספת נספה שכיצענו היהת בדיקה של שאלות. על יסוד השגיאות שנתגלו במהלך ההגאה ניסחנו כמה חוקים דקדוקיים פשוטים, שטיה מהם עשויה להיות תוליה של טעות. בדרך זאת אפשר למצוא למצואו בקלות טעות שעינו של המגיה מתקשה להתמודד עמה. למשל, כל שי"ן בתנ"ך מלוה בנקודה דיאקריטית – מימין או משמאל. אם נשמטה נקודה כזאת – בפרט בסביבת חולים – עלול המגיה שלא להבחין בכך. אפשר לנחס שאלתה שתבדוק היכן יש במקרא כלו שי"ן שאין עמה נקודה דיאקריטית וכן לאתר את הטיעויות האלה.⁵⁵

בדרכו זו נסחו כמה שאלות העוסקות בסימני הניקוד ובטעמי המקרא.⁵⁶ בדיקת השאלות הביאה לאיתור של כמה טיעויות; כל הטיעויות האלה אוثارו גם בהשוואה הממוחשבת.

הבדיקה הממוחשבת גילתה כמה טיעויות "קטנות" שיש סיכוי רב שהמגיה האנושי יציג עליהן. למשל, קודמא על האות וי"ז במליה רג'ילו (קדמא אין כאן, שהרי מוקומה של קודמא היה צריך להיות מעל האות למ"ד; אבל גם פשطا מדויקת אין כאן); מיקום לא מדויק של החולמים באות וי"ז עיצוריים (במילים כמו מצות, ועדיותיו [מל"א ב, ג] נקודת החולם באה משמאלי לאות וי"ז, ואילו במילים מצות, ועדיותיו [תה] עה, נו] מקובל לסמנה מעל האות וי"ז); וכן סימון לא מדויק של גיעיות קצורות ואורכות לפי הבדיקה שידר ברויאר.

יזוגש כי ההגאות שנעשו בעזרת המחשב סייעו בבירור הנוסח אך ורק מושם שקדמו להם הගאות חזרות ונשנות שהביאו את הנוסח לדרגת דיוק גבוהה ביותר.

54. את שתי הבדיקות ערך מר דניאל ווייסמן (ראה העירה 16 לעיל).

55. אותן שי"ן צריכה, כאמור, לבוא בלי נקודת דיאקריטית בשם ישכבר ובמקומות אחרים של כתיב וקריא.

56. הנה "חוקים" שנבדקו בבדיקה ממוחשבת (הניסוח אינו חייב להיות מדויק לחולוּין, שהרי החוקרים שמצאו המבחן נבדקים לנופם בידי אדם): (1) באות הראשונה של המילה בא תמיד סימן ניקוד, או שאחריה וי"ז (פרט למקרים כתיב וקריא); (2) אין שני סימני ניקוד באותה האות, חוץ מהמילה יהושלם והוון מעשרה הרכבות וחוץ מקרים כתיב וקריא; (3) לפני שיטת ברויאר, אין חתך פהה אלא באותיות אה"ע; (4) אין מיל'ה שאין בה טעם (לא כולל געה!); וכן בסופה מתקף; (5) אין דגש באות שאינה בגדכפת' אם באות שלפניה בא שוא; (6) ח'ית' או עי'ן בסוף המילה, שאין לפניה פהה קו קמצ', חייבת לבוא בה פהה געובה; (7) אחרי הטעם מהפרק באה פשطا (ולא קדמא; אך לא כך לגבי יתיב ולא כך בספרי אמר'ת).

הגאות המחשב סייעו ל"סינון" נוסף ולכינור טעויות מעטות שלא אוثارו בהגאה קוגניציונית.⁵⁷

בקשר זה כדי להזכיר ולהזכיר את הבדיקה בין מה שי"ן במחשב לבין מה שי"ן על הניר. לדוגמה, במילה ולבג'ו (שם' כה, ד) הטעם טיפחה צריך לבוא אחרי הקמצ' באות נו'ן. יתכן שהמחשב משיק אותו י"ד – וזה טעות – אבל על הניר הוא מוזע קצת ימינה והוא נמצא במקומו המקורי.

דוגמה נוספת: המדפסים הם חסכנים מובהקים. כאשר עיצבו את האותיות ואת הדוגמים, ביקשו לחסוך בסימנים מיוחדים. כדיוּע, האותיות אחע"ר איןן דגושות עלולים, וכך מה טעם לאפשר מצבים בלתי אפשריים כאלה? אבל מה נעשה, ולפעמים יש בתנ"ך ר'יש דגשה או אל"ף דגשה? אין ברורה אלא לחפש פתרון יצירתי: מוסיפים את נקודת הדges (או המפיק) "ביד" או מדפסים ה"א במפיק ומוחקים את הרגל, או מדפסים רי"ש בהיריך ונותנים הוראה למחשב להרים את החיריק עד שיגיע למרכוּז האות רי"ש. הפתרון האחרון הזה הוא פתרון "נכון" על הניר ושגוי במחשב, ולכן בשאלתיה הוא עשוי לעלות כדוגמה של אות שיש בה שני סימני ניקוד.

אליהן נזוטות, אולי מאהורין עומדת עניין עקרוני בעל חשיבות מרובה. במצב המחשב של ימינו חשייבו של קובץ המחשב רכה יותר מזו של הספר הנדרס על ניר. מן הראוּ שיוועדו אנשי מחשבים יזבשו שיטה מסוימת, תקן מקובל, שלפיו יש להציג את התנ"ך על כל מרכביו: אותיות, ניקוד, טעמי וגעיות, קרוי וכתיב, סימון פרקים ועוד. אם כך ייעשה, אפשר יהיה להעמיד לרשותם של החוקרים "תנ"ך נסוח ברויאר" ממחשב ולצדו "תנ"ך בנוסח מנחם כהן", "תנ"ך בנוסח כ"י לנינגרד" וכדומה. החוקר שייהיו בידו קבצים כאלה יוכל להשווות זה זהה, לשאול עליהם שאלות ובודוקה.⁵⁸

57. לצורך כל ההגאות אוثارו כמה טיעויות בכתב ירושלים לאחר עצת המהדורה לאור. חמישים מילים סומנו פשطا במקום קדמא: לך (במ' יח, ח), והוציאת (במ' כ, ח), וisset (דב' יט, ט, באך (שופ' יא, לג), אתק' (שמ' ב' יד, לב). שגיאות נוספות: ה) (שם' יב, לא) – טיפחה ולא אתנהתחא; ח) (שם' מ, כה; דב' לב, ג) – הטעם צ'ל באות וי"ז; יהיו (במ' לב, כו) – חסר מקף בסוף המילה; ח' (מל"א יא, יד) – פסק מיותר אחר המילה. הטיעויות האלה יתוקנו בהדפסות חזרות של המהדורה. אורדה לכל מי שימצא טעויות נספות ויודיעני עליהן.

58. עד משמעותי בכיוון זהה נעשה בתקנת הכתר של אוניברסיטת בר-אילן, המכילה בתוכה תנ"ך הכהול ניקוד טעמי וגעיות ומאפשרת שאיליות מוכובות ומסובכות. בתקנת ממוחשבת של התנ"ך ראי להבחן בין קו של פסק ובין קו של גרמייה, אף על פי שי"על הניר" אין כל הבדל ביניהם. כאשר באה במקרא מילה המוטמעת במונה ואחריה קו, ציריכם הקורא והלומד להזכיר אם לפניו פסק או לגמינה (ויש כדוגמה זו גם בספרי אמר'ת בטיעם מהפרק להגימה ואזלא לגורמיה). הבדיקה אינה פשוטה כל כך, והוראה היא שהמסורה עצמה נזקקה לביעה זו והביא רשיונות ארכוטות של פסקים בכל ספר. בתקנת הכתר של אוניברסיטת בר-אילן (משנת 1998) הבדיקה הזאת קיימת, אבל בסיווג המקרים השונים נפלו טיעויות רבות.

כינדרשו עוד שנות מחקר רבות של חוקרי המסורת כדי להוציא לפועל את קווי היסוד שקבעו לעצמו **קאסטו**: קביעת נסוחה התנ"ך על פי כתבי היד מאסcoleת בן-אשר כמה חכמים – ובהם פאול קאה, מאיר מרדן ואברהם מאיר הברמן – ביקרו ⁶² בזיהויים אם מהדורות הופיעו בזאת.

בזה פוזן אונס מושג בפער נרחב בין הכתוב ומי שפזרו אותו. במאמרם מ-1937, "האיסור על קורנוגולד-קורון", מעצב האותיות של התנ"ך שלא יצא אל הפועל, חבר אל מקיריו של התנ"ך מאיר מרדן ובארהム מאיר הברמן – ויחידיו הוציאו לאור את תנ"ך קורן. הגישה העקרונית שהונחה בבסיס הגוסח של תנ"ך קורן הייתה אחרת: לא עוד התבוסות על כתבי היד של אסכולת בן אשר – אלא על "חוות דעתם של בעלי המסורה ושל המדקדקים והמפרשים, ועל פי מה שמצוין ברוב כתבי היד והדפוסים המוסכמים", ובעיקר על פי הוראותיהם של אחוריי העוסקים במטווה, מנחות שיורנו"ה.

והנה עתה, במהדורות כתור ירושלים, חברו יהדי שלושה דברים: הרב ברוייאר הראה במהדורותיו ובספריו את הדרכן להכרעת הנוסח לתחומיו השווים על פי כתבי היד הקדושים לכתר ועל פי העורות המסורה. מעניין להזכיר עד כמה קרובה שיטתו של ברוייאר לקווי המתאר העקרוניים שהרטט Kasutso: שימוש בכתב היד של משפחת בן-אשר ו"הקלות" בעניין המתוגם להעולות הבוגראים

הנוסח שקבע ברויאר, שככללו האחרון, נתן עתה בכל מפואר שעוצב במיוחד והוא בבחינת "המיליה האחרוןה" בתהום אמונות הדפוס ועיצוב הכתב והספר, ועל השילוב הזה נקרא שמה של האוניברסיטה העברית בירושלים, הזוכה להגשים תכנית שהאיימה לעצמה לפני יובל שנים יותר.

מארך מדן כתוב: "תמיון שוניות וחידשות עלות לפני כל פעם שאני מעין במחודורה זו, שהטוב והרע משמשים בה בערכוביה. ואין אני יודע, אם הלהקה לנו אשר מטבחה כאן, או משגה של המהדירים, או מורה של 'אחת ההוצאות הקיימות' כשהיא מותבלת ב'תיכון אמנותי'" (מ' מדן, "תנו ירושלים – העורota לנניין הנוסח, הניקוד והעתומים", לשונו יה א-חשיב-תש"ג, עמ' 191). ואם הכרמן כתוב: "בhistכלותו ראשונה עושה הספר רושם טוב, הניר משובח והאותיות ברורות ומוגה הוא על ידי מלומד יהודי, ומיחיו הנמק בערך, ארבע ל", דאו לכל שבה (אמנם תנו [...] לעטרים עללה רק ליה אהת והתש מאות פרוטה) [...]" (ובכל זאת] מצויה לומר כי לאليل זהה התפללנו, ובפשיותו: המיעין בספר מתאכזב" (אם הכרמן, "המקרא המסורת והאנתרופיסטי בא'חותאת ירושלים", בחינות בביבליה P. Kahle, "The Hebrew Bible, Jerusalem ספרות 5 (תש"ג), עמ' 78–79). ראה גם 1953", *Vetus Testamentum* 3 (1953), pp. 416–420

1953", *Vetus Testamentum* 3 (1953), pp. 416-420.

⁵⁹ דברי הסעיף הזה מבוססים על דברים שאמרתי ביום כ"ה באכ תשס"א (14 באוגוסט 2001) בישיבת הקונגרס העולמי השלושה-עשר למדעי היהדות שיוועדהlecturer ירושלים – תנ"ך האנוירוביון בעירום.

60. מ"ד קאסוטו, "ההוצאה החדשה של התנך", הארץ, ט"ז בניסן תש"ט.
 61. מהוך דברי קאסוטו שנמצאו בארכון מאגנס, בתוכו: א' שמוש, הכתר – סיפורי של כתה
 ארם צובה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 157.

17. יר' לא, ז: שמחה – שין במקום שיין.
 18. יר' מ, טז: אל-תעשה – הטיפחה התרחקה קצת.
 19. יר' מו, יא: רפאות – חזק נמקח בחלקו.
 20. יר' נ, יא: תפושו קרי – שתי פשנות רשומות שלא במקום.
 21. יר' נא, ה: מיהוה – באות יו"ד חסר שווא.
 22. ייח' ד, טו: ועשית – באות חי"ו חסר קמץ.
 23. ייח' ז, ה: יהוה (קרי: אלהים) – באות וי"ו קמץ במקום חיריק.
 24. זכ' ב, יז: כל בשר – חסר מקף בין המילים.
 25. תה' לג, ח: מיהוה – באות יו"ד חסר שווא.
 26. תה' מד, יט: אשרינו – חסר גוש של רביע מוגרש.
 27. תה' סג, א: למנצח – באות חי"ת חסירה פתח גנובה.
 28. תה' קיט, קעו: מצותך – באות כ"ף געיה מיותרת.
 29. מש' יא, ב: ויבא – באות בית חסר חולם.
 30. דה"ב כה, טו: לא – מעל האות אל"ף יש נקודה מיותרת.

כתב היד

- א = כתור ארם צובה, רוב התנ"ך, מהדורות צילום, ירושלים תשל"ז
 ב = כתב יד לונדון, המוזאון הבריטי, Or. 4445, רוב התורה
 ב' = כתב יד לונדון, המוזאון הבריטי Add. 15251 (ניובואר 1, 61), תנ"ך שלם, המאה הטי' (ס' 4933)
 ד = דפוס "מקראות גדולות", נצחה רפ"ד-רפ"ז
 ל = כתב יד סנקט פטרבורג (ליינגרד), הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr I B19a, תנ"ך שלם (מהדורות צילום, ירושלים תשל"א; מהדורות צילום חדשה, 1998)
 D. N. Freedam (ed.), *The Leningrad Codex – A Facsimile Edition*, [Canada 1998]
 ל' = כתב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B115, חלקים מספריו כתובים, נכתב בשנת 994 בידי משה בן היל (ס' 62608)
 ל"ל = כתב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B26, חלקים מנכאים ראשונים, תחילת המאה הי"א (ס' 63224)
 ל"ב = כתב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B94; הוקדש בשנת 1100 (ס' 62818)
 ל"ג = כתב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B66; נכרך בשנת 1130 (ס' 62809)
 ל"ה = כתב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr I Bible 59, אמצע המאה הי"א (ס' 70534)

נספח א

שינויים בגუיות במהדורות כתבי ירושלים לעומת מהדורות חורב⁶³

1. בם' ז, פה: האחת – באות ה"א געיה ארוכה במקום קצרה.
2. יהו' ו, כ: החומה – באות ה"א געיה קצרה במקום ארוכה.
3. שופ' ט, ד: התנו – באות חי"ת געיה קצרה במקום ארוכה.
4. מל"ב יב, ז: ויהי – האות ווי"ו ללא געיה (געית ויהי).
5. יר' מד, כט: כייפקד – באות כ"ף געיה קצרה במקום ארוכה.
6. חכ' ב, א: אעמדה – באות אל"ף געיה ארוכה במקום קצרה.
7. חכ' ב, ז: נשפיק – באות נו"ן געיה ארוכה במקום קצרה.
8. חכ' ב, ח: כיאתה – באות כ"ף געיה ארוכה במקום קצרה.
9. תה' לח, ג: כייחץ – באות כ"ף געיה ארוכה במקום קצרה.
10. איוב ב, יג: כייגדל – באות כ"ף געיה קצרה במקום ארוכה.

נספח ב

טעויות ברורות שנמצאו במהדורות חורב (בניקוד, בטיעמים ובגעיות)

1. בר' יט, יט: להחיה – הטיפחה מתחת לאות חי"ת במקום מתחת ליו"ד.
2. ווי' כ, ב: יתון – באות יו"ד חסר חיריק.⁶⁴
3. ווי' כו, לב: אשר שי"ן – באות שי"ן בלי נקודה דיאקריטית.
4. בם' יי, מה: ויבתו – באות ווי"ו געיה קצרה במקום ארוכה.
5. דב' לא, טו: ויעמד – באות ווי"ו געיה קצרה במקום ארוכה.
6. יהו' ז, ג: יהושע – באות עי"ן חסירה פתח גנובה.
7. יהו' יט, יי: יהושע – באות עי"ן חסירה פתח גנובה.
8. יהו' יט, כד: ויצא – באות יו"ד חסר דגש.
9. שם"א כב, ח: למלהמה – האתנה באות חי"ת במקום מ"מ.
10. מל"ב ד, יד: אין – באות אל"ף געיה קצרה במקום ארוכה.
11. מל"ב יז, יד: אבותם – החלום אחרי האות ווי"ו במקום מעלה.
12. מל"ב כג, לו: שנה – הפשטה מסוימת באמצעות האות ה"א במקום בסופה.
13. יש' כג, ח: כנעניה – באות ה"א חסר קמץ.
14. יש' לב, טו: מדובר – באות בית' פתח במקום קמץ.
15. יר' כו, כא: ויברחה – באות יו"ד חסר דגש.
16. יר' כה, ג: נבוכדנאצר – באות דל"ת חסר שווא.

⁶³. מקורה מס' 1 נבדק בתצלום כתוב יד ל. מקורה מס' 2 נבדק בתצלום הכתור. מקרים 3-10 נבדקו בוגן הכתור.

⁶⁴. טעויות 2-3 אינן נמצאות בחמשה חומשי תורה ובתנ"ך בפורמט הגדול בהוצאת חורב.

- ל'९ = כתוב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr I Bible 51, נביים אחרים, המאה הי"א או הי"ב
- ל'२६ = כתוב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B55 + 247, נביים וכותבים, נכתב בשנת 994 (ס' 65045)
- ל'३० = כתוב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B61 (ס' 62875)
- ל'३१ = כתוב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr II B66, המאה הי"ב (ס' 62879)
- ק = כתוב יד הנביים מקהיר, גותהיל 34, דפוס צילום, ירושלים תשל"א
- ק'१ = כתוב יד קהיר, גותהיל 22, חלק מנביים הראשונים ורבי מישעיהו (ס' 40167)
- ק'२ = כתוב יד קהיר, גותהיל 27, נביים הראשונים, נכתב ונמסר בידי שמואל בן יעקב (ס' 40172)
- ש = כתוב יד שנון 507 (כיוון: ירושלים 5702 24° (Heb.), תורה, דפוס צילום, קופנהגן 1982-1978
- ש'१ = כתוב יד שנון 1053, תנ"ך שלם (ס' 8881)

הקביצורים הביבליוגרפיים

- ברויאר, טעמי המקרא = מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמר'ת, ירושלים תשמ"ב
- ברויאר, כתר = מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז
- ברויאר, ספקות = מ' ברויאר, "ספקות שאין להם הכרע", לשונו נח (חננ"ה), עמ' 296-283
- "יבין", כתר = יי' ייבין, כתר ארם צובה, ניקודו וטעמיו, כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ג, ירושלים תשכ"ט
- מהדורות חורב = מ' ברויאר, תורה נביים כתובים מוגחים על פי הנוסח והמסורת של כתר ארם צובה וכתבי יד הקרובים לו, מהדורות חדשה, הוצאת חורב, ירושלים חננ"ח
- מהדורות מוסד הרב קוק = מ' ברויאר, תורה נביים כתובים מוגחים על פי הנוסח והמסורת של כתר ארם צובה וכתבי יד הקרובים לו, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ז-תשמ"ב; בכרך אחד: ירושלים תשמ"ט